

احوال چهار درویش

داستانی سمبلیک در گونه گونی سلوک

و دشواری های طریق

بر اساس نسخه خطی دانشگاه هاروارد

به تاریخ ۱۱۲۵ ش ۱۱۸۰ قمری - هندوستان

مصحح: عباس بنیاد

مؤسسه فرهنگی آرایه

تهران / ۱۳۹۵

عنوان قراردادی: چهار درویش

عنوان و نام پدیدآور: احوال چهار درویش: داستانی سمبلیک در گونه‌گونی سلوک و دشواری‌های طریق / مصحح عباس به‌نژاد.

مشخصات نشر: تهران: آرایه، ۱۳۹۵. مشخصات ظاهری: ۸۸ ص.

شابک: ۲۰۰۰۰۰ ریال : 978-600-5605-08-2

وضعیت فهرست‌نویسی: فیفا

یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس.

موضوع: Persian fiction -- 16th century

موضوع: داستان‌های فارسی -- قرن ۱۰ ق.

موضوع: Legends -- Iran

موضوع: افسانه‌ها و قصه‌های ایرانی

شناسه افزوده: به‌نژاد، عباس، ۱۳۴۵ - مصحح

رده بندی دیویی: ۴/۳۸۸

رده بندی کنگره: الف/۳PIR۵۸۵۱/۱۳۹۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۳۱۸۲۸۵

مؤسسه فرهنگی آرایه

تلفن: ۰۱۱۳۵۷۲۹۲۵ Email: arayeh110@gmail.com

احوال چهار درویش

مصحح: عباس به‌نژاد

چاپ اول: ۱۳۹۵ / چهارصد نسخه

شابک: ۹۷۸۶۰۰۵۶۰۵۰۸۲

بیست هزار تومان

نمایه

- ۷ سرنامه
- ۸ درباره پدید آورنده داستان چهار درویش
- ۱۳ [آغاز داستان: گردآمدن چهار درویش به بارگاه فرخ فال]
- ۱۷ [داستان درویش اول]
- ۲۶ [داستان درویش دوم]
- ۳۳ [داستان درویش سوم]
- ۴۴ [داستان درویش چهارم]
- ۴۷ [شنیدن حکایت درویشان و عشق شدن فرخ فال و همراهی اش با آنان]
- ۴۹ [روانه شدن فرخ فال با چهار درویش به دیدار با درویش حقیقت آگاه]
- ۵۰ [ورود به شهری آبادان و داستان پادشاه و دختر گرفتارش]
- ۵۴ [نجات دختر پادشاه و همسری او با فرخ فال]
- ۵۷ [نجات معشوقه درویش اول - الماس شاه - از جنگال دیو سفید]
- ۶۰ [عشق پریزاد به فرخ فال و همسری آنان]
- ۶۰ [برآورده شدن نیاز درویش دوم - یاقوت شاه - و رسیدن به هر سه معشوقه]
- ۶۷ [رواگردیدن نیاز زمرده شاه و نجات جواهر و شفای دختر پریزاد]
- ۷۳ [عزیمت فرخ فال به دیار ماهرخ و برآوردن خواست های چهارگانه او]
- ۸۳ [عروسی فرخ فال و ماهرخ و جمع آمدن هر چهار همسرش]
- ۸۵ [بازگشت فرخ فال به سوی وطن و روانشدن نیاز درویش چهارم]

سرنامه

ابتدا اشتیاقی، ستالکت موجب شد که این نسخه خطی را به دست بگیرم و بخوانم، اما پس از آغاز داستان و صرفه این که - به رغم شباهت ساختاری - با داستان قدیمی چهار درویش خودمان، تفاوت اساسی دارد، چنین به نظر رسید که آن را باز نویسی و تصحیح کنم.

اهالی تصحیح نسخه های خطی که تلاش باز، شکور باد - عموما مخاطبان خود را اهل فن و متخصصان می بینند و شیوه و نمای کارسان گرچه مقبول طبع اهل فن است، موجب دیریایی اثر برای عموم می شود. توضیحات مقدمه و مقدمه و باورقی و میان ورقی و علائم و رموز درون متن و ... هم آنچنان حرفه ای و گاهی قلمبه گمبه است که خواننده عمومی را از بهره مندی از اصل اثر منصرف می کند (یا می ماند!). این سانس نمی باشد شبیه به ذم است و از این رو به عنوان عیبجویی گفته نمی شود و بر متخصصان است که در شب خویش بروند.

برای این کمترین در تصحیح این اثر آنچه مورد نظر بود رضا و خشنودی اهل فن نبود و خود گرچه چند سالی در میان نسخه های خطی سیر کردم، صد البته از اهل فن نیستم. بلکه مخاطب عمومی را در نظر گرفتم و تلاش کردم این اثر به گونه ای عرض شود که اگر کسی که اندکی اهل مطالعه است، این کتاب را به دست گرفت، بتواند اثری تاریخی را به راحتی بخواند و دستکم داستان را دریابد، گرچه با برخی واژگان و ساختارهای زبانی آشنا نباشد و نداند که

شیوه نگارش در گذر زمان دستخوش چه تغییراتی شده است. در عین حال در اصل اثر دستی برده نشده و اصالت آن مخدوش نگردیده است.

مشخصات ظاهری نسخه خطی بنا بر توضیح کتابخانه باز دانشگاه هاروارد:

نوع جلد: چرمی با طلاکوب

خط: تعلیق [نستعلیق] به رنگ سیاه؛ چهار ده سطر در یک صفحه

حاشیه: سه خط قرمز رنگ در چهار طرف متن با تصحیحاتی در حاشیه و نگارش کلمه اول صفحه بعد در پایان هر صفحه و بیرون از حاشیه.

نگارگری: تذهیب ساده اول و تصویر رنگی در صفحه دوم و پنجم و جای خالی در صفحات سوم، هفتم، سیزدهم، هشتاد و یکم، هشتاد و سوم، هشتاد و نهم، نود و یکم.

اندازه کتاب: ۲۱/۵ × ۳۵/۵ سانتیمتر. متن ۱۴ × ۲۸

محل نگهداری: Houghton Library, Harvard University

تاریخ استنساخ: کاتب این نسخه میر معزالدین، آن نگارش را به ارشاد میر نجم الدین علیخان بهادر (۱۱۶۰ تا ۱۱۸۰/۱۷۴۷ تا ۱۷۶۶) نواب شیعه ولایت بنگال استنساخ کرده است یعنی بین سالهای ۱۱۷۹ و ۱۱۸۰/۱۷۶۵ و ۱۷۶۶.

درباره پدیدآورنده داستان چهار درویش

شهرت این داستان در شبه قاره و افغانستان بسی بیشتر از ایران است و شمارگان چاپ و روایت های گوناگون آن قابل شمارش نیست. به گمان قوی ریشه این داستان در همان شبه قاره است، اما تاکنون منشأ و مأخذی برای این داستان یا مولفی برای آن شناخته نشده است. هر چه بوده، مقبول طبع عوام افتاده و زبان به زبان و سینه به سینه نقل و منتشر گشته و سراسر سرزمینها و ملت های شبه قاره و ایران بزرگ فارسی را فراگرفته است و در هر نقل و بازنویسی تغییراتی در آن صورت گرفته که بیانگر احوال مردمان و دوران همان منطقه و زمانه است.

در ابتدای این نسخه، این روایت از داستان چهار درویش به میرزا محمد افضل [سرخوش] (۱۰۵۰ تا ۱۱۲۶ / ۱۶۴۱ تا ۱۷۱۴) نسبت داده شده است. میرزا محمد افضل از پارسی سرایان هند و مولف کتاب گرانقدر تذکره کلمات الشعرا است.

در فهرست نگاری دانشگاه هاروارد این نسخه خطی به امیر خسرو دهلوی (۶۵۱ تا ۷۲۵ قمری / ۱۲۵۳ تا ۱۳۲۵ میلادی) منسوب گشته که قاعدتا بر اساس یادداشت صفحه دوم کتاب به تاریخ هجدهم نوامبر ۱۸۴۷ است. بر پایه یادداشت انتهای کتاب، در همین تاریخ این نسخه به کتابخانه دانشگاه هاروارد هدیه شده است.

ترجمه این داستان به زبان اردوی عامیانه به نام باغ و بهار توسط میر آمن / امان دهلوی / دهلی به سفارش حکمران انگلیسی هند انجام شده که البته تفاوت های زیادی با این متن فارسی دارد. چاپ ملای اردوی باغ و بهار غالبا تنها نام مترجم را بر خود دارد؛ گرچه مترجم اشاره کرده است که اصل اثر متعلق به امیر خسرو دهلوی است. در برخی چاپ های هند و پاکستان نیز نام مولف امیر خسرو دهلوی یاد شده است. "نظام الدین اولیا پیر و مراد امیر خسرو بیمار شد و امیر خسرو برای تفرج خاطر او در دوران بیماری این داستان را برای او می خواند و این کار را آنقدر ادامه داد که نظام الدین شفا یافت و بیماری از او دور شد و از برکت این داستان دیگر بیمار نشد. از آن پس این داستان عمومیت یافت!"^۱

اصل داستان هر چه بوده، نشانه های فراوانی در متن نسخه حاضر هست که می نمایاند این متن سالیان دراز پس از دوران امیر خسرو دهلوی پدید آمده است. مانند وجود برخی واژگان انگلیسی (مانند کچهری = عدالتخانه = Cutcherry) و ابیاتی از شاعران دوران پس از امیر خسرو از جمله ابیاتی از حافظ شیرازی مانند این بیت (ص ۳ نسخه خطی):

حافظ: زیر بارند درختان که تعلق دارند ای خوشا سرو که از بار غم آزاد آمد.

می توان گمانه زد که جایگاه والای امیر خسرو در میان عموم مردم شبه قاره و شهرت و تاثیر

^۱ Smith, Lewis F., The tale of the four Durwish (Oxford, New Delhi, 1970), Preface by the Author, p. 7

یگانه اش، موجب شده بود که عامه مردم هر اثر مقبول طبع خویش را به او نسبت دهند.

به هر روی زندگینامه نویسان امیر خسرو دهلوی مانند دائرة المعارف اسلام لیدن (Amīr KHusraw Dihlawī, EI2, Volume I, page 444, column 1) و دانشنامه ایرانیکا (Iranica, Vol. I, Fasc. 9, pp. 963-965) در میان آثار او نامی از این داستان نبرده اند.

میر امان دهلوی از نوادگان همایون شاه بوده است و در نیمه دوم قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم میلادی می زیسته. او تاریخ نگارش ترجمه خود را سال های ۱۲۱۵ تا ۱۲۱۷ / ۱۸۰۰ تا ۱۸۰۲ ر. کلکته یاد می کند.^۲

همین متن اردو بنیاد، ترجمه انگلیسی توسط دانکن فوربس (DUNCAN FORBES) استاد زبان های شرقی کالج کینگ لندن به سال ۱۸۵۷ بوده است. اما ترجمه انگلیسی باغ و بهار کاملاً منطبق با این نسخه فارسی احوال چهار درویش که اکنون پیش روی شماست، نیست و گواه آن است که روایت های دیگری هم از این داستان موجود است.

پیشتر ترجمه دیگری هم به انگلیسی توسط لوییس فردیناند اسمیت در سال ۱۸۱۳ انجام شده بود که در سال ۱۹۷۰ توسط انتشارات آکسفورد در استان باز نشر گردیده است. در ابتدای این کتاب نام نویسنده فارسی [میرحسین عطا] تحسین و نام مترجم اردو میر امان قید شده است. گرچه میر حسین عطا تحسین داستان چهار درویش را زیر عنوان "تو طرز مرصع" با زبانی دشوار از فارسی به اردو ترجمه کرده و تاریخ احتمالی نگارش او بین سال های ۱۷۷۵ تا ۱۷۸۹ است.^۳

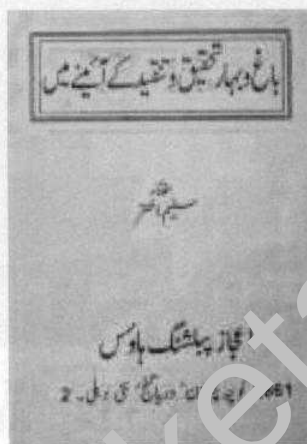
البته ترجمه های دیگری هم به انگلیسی - دستکم ده ترجمه - انجام شده است که در پروژه

^۲ ibid. (Katharine S. Diehl, Editor of The tale of the four Durwish), p. v

^۳ مدتی پس پایان کار تصحیح بر آن شدم که مقدمه ای هم فراهم نمایم. در کار جستجو بودم که از انتشار "چهار درویش" به همت آقایان دکتر حسن ذوالفقاری و عباس سعیدی با مقدمه ای گویا و مستوفی توسط نشر ققنوس آگاه شدم. سعیشان مشکور باد. نسخه هاروارد با نسخه مذکور (چهار درویش) تفاوت های اساسی دارد و مهمترین ویژگی آن خلاصه بودن و روان تر بودن متن آن است. مقاله دانشنامه جهان اسلام هم بر اساس نسخه و روایت مشهور قصه چهار درویش نگاشته شده است که با نسخه دانشگاه هاروارد تطبیق ندارد.

ای که دانشگاه کلمبیا تحت عنوان باغ و بهار به انجام رسانده، کتاب شناسی کامل آن در دسترس است.^۴

اهمیت و عمومیت این داستان در شبه قاره و نسخه های خطی فراوان و چاپ های بیشمار آن در آن دیار، پژوهش های فراوانی را هم درباره مولف، سبک داستان پردازی و ویژگی های زبانی آن به دنبال داشته است. یکی از مفصل ترین پژوهش های در این باره کتاب باغ و بهار

با تحقیق سلیم اختر است که در سال ۱۹۹۰ د. هلی نو توسط اعجاز پبلیشنگ هاوس به زبان اردو منتشر شده است.

درباره سبک نگارش این نسخه نکاتی قابل ذکر است:

- خطاط درباره نقطه گذاری ها دقت لازم را نداشته از این رو به فراوانی به عمد - برای زینت نگارش - یا به سهو نقطه ای را حذف کرده یا به جای یک نقطه سه نقطه گذاشته است. خوشبینانه آنکه در برخی موارد برای تناسب سواد و بیاض نقطه هایی تجمیع، کم یا زیاد شده است.

- حروف مشابه به فراوانی به جای یکدیگر نگاشته شده مانند:

⁴<http://www.columbia.edu/itc/meac/ac/pritchett/00urdu/baghobahar/index.html#index>

گ عموماً به صورت ک، ز به صورت ذ، ب به جای پ و بر عکس، ج به جای چ یا هر دو به صورت ح.

- مواری که به نظر رسید نادرست است، تصحیح گردید اما شکل اصلی آن بلافاصله در میان دو کمان نهاده شد.

- اگر توضیحی لازم به نظر رسید، در میان دو قلاب [] یا در پاورقی آمده است.

- مواری که ناخوانا یا نا آشنا بود با این علامت [؟؟] نشان داده شده است.

- شماره در صفحه نسخه اصلی در ابتدای اولین سطر همان صفحه به این شکل آمده است <۱>.

- برخی واژگان و اصطلاحات محلی / اردو هم در این نسخه به کار رفته است که در حد امکان برای یافتن معانی آنها، لاشکر کرده اما برخی واژگان شناخته نشد. این موارد نیز مانند مورد فوق با این علامت [؟؟] نشان داده شده است.

این نسخه خطی همراه با یک تذهیب در سه صفحه اول (بسم الله) و دو نگاره است. در هفت صفحه دیگر هم جایی برای نگاره های مربوط به داستان در نظر گرفته شده اما انجام نشده و جایشان خالی است. هر سه نگاره (تذهیب و دو نگاره دیگر) محل خویش مطابق با نسخه خطی، بازنشر شده است.

در پایان بد نیست یادآوری شود که دریافت محتوای این داستان با یک بار خواندن به دست نمی آید و حتی در خواندن اول گیج کننده است و پیوند بخش های مختلف به راحتی برقرار نمی شود. این دشواری تا حد زیادی به زبان نگارش راجع است. اما با سه چهار بار خواندن، داستان شیرین می شود و بسی رمزهای آن گشاده می گردد.

عباس به نژاد

تابستان ۱۳۹۵